

ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΑΠΟΦΟΙΤΩΝ
ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Περιεχόμενα

Σημειώματα
Απόψεις & Απόψεις

ΑΝΤΩΝΗΣ Β. ΡΕΓΚΑΚΟΣ

Χρόνος και ταυτόχρονες πράξεις στα ομηρικά έπη

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΑΓ. ΣΤΕΦΟΣ

Θαλάσσιοι θεοί και δαίμονες στην Οδύσσεια

ΝΙΚΟΣ ΧΡ. ΚΑΚΑΛΟΣ

Η διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών στο Λύκειο

ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΠΑΣΛΗΣ

Οι ερωτήσεις στο μάθημα των αρχαίων ελληνικών στις εξετάσεις της Β' Λυκείου

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΓΖΙΩΚΑ - ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ

Νεότερη ευρωπαϊκή λογοτεχνία

ΣΟΦΙΑ ΧΑΛΚΙΔΟΥ-ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ

Φιλοσοφία και τέχνες

Μια διδακτική ενότητα από το νέο βιβλίο της Γ' Λυκείου

ΧΑΡΗΣ ΜΑΚΡΗΣ

Σπουδή και διδασκαλία της Ιστορίας στη Δ/θμια εκπαίδευση

ΛΑΜΠΡΟΣ ΤΣΑΚΤΣΙΡΑΣ

Η συνθήκη του Λονδίνου (17/30 Μαΐου 1913)

ΣΠΥΡΟΣ ΜΟΣΧΟΝΑΣ

Μια επιστημονική Γραμματική της ελληνικής γλώσσας

Εκλεκτά Βιβλία
Βιβλιοπαρουσιάσεις

98

ΧΕΙΜΩΝΑΣ 1999

ΜΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

David Holton, Peter Mackridge & Irene Philippaki-Warbuton: Greek: A Comprehensive Grammar of the Modern Language (Ελληνικά: Μια περιεκτική γραμματική της σύγχρονης γλώσσας). Λονδίνο: Routledge, 1997. xxiv + 520 σελ.

Έχουν περάσει δυο χρόνια από τότε που δημοσιεύτηκε η Γραμματική αυτή της νέας ελληνικής γλώσσας των David Holton, Peter Mackridge και Ειρήνης Φιλιππάκη-Warbuton. Πρόκειται για την πληρέστερη γραμματική της σύγχρονης γλώσσας. Ανατύπωσή της, διορθωμένη, κυκλοφόρησε πρόσφατα. Η ελληνική της έκδοση, προσαρμοσμένη, ετοιμάζεται από τις εκδόσεις Πατάκη. Ίσως η ελληνική έκδοση θερμάνει κάπως την μάλλον ψυχρή υποδοχή που της επιφύλαξε ο ελληνικός τύπος, ψυχρή αν την κρίνουμε από την ανάποδη, δηλ. από το σάλο που προκάλεσαν άλλες, λίγο παλιότερες και λίγο νεότερες, γραμματικές. Μετρήσαμε μόλις δύο σημειώματα (της Ελένης Γαλάνη στην "Καθημερινή", 4-1-98, και του Μανώλη Πολέντα στην "Athens News", 20-2-98) και μία μόνο βιβλιοκριτική (του Θάνου Κακουριώτη στο "Βήμα", 2-8-1998). Πρόσφατα, ο Χριστόφορος Χαραλαμπάκης της αφιέρωσε λίγο περισσότερο χώρο (*Νέα Εστία*, τχ. 1712, Μάιος 1999, σσ. 515-20). Βέβαια, η αποτίμηση μιας γραμματικής και δουλειά θέλει και χρόνο παίρνει και συνηθίζεται κυρίως σε επιστημονικά ή ημι-επιστημονικά περιοδικά. Είναι παρατηρημένο ότι η βιβλιοκριτική στον ημερήσιο και περιοδικό τύπο αντιμετωπίζει με αριστοκρατική αδιαφορία ή μ' επαρχιώτικη άγνοια τα βιβλία που δεν εκδίδονται στα ελληνικά, ακόμα και όταν αφορούν τα ελληνικά. Υπάρχει ίσως και κάποια αμηχανία στη συναναστροφή μ' ένα έργο γραμμένο από "ανεξάρτητους" συγγραφείς, εκτός εγχωρίων κυκλωμάτων. Ίσως και κάποια εχθρότητα, δεδομένου ότι το έργο αυτό εκδίδεται σε μιαν ιδιαίτερα ανταγωνιστική περίοδο για την ελληνική γραμματική και λεξικογραφία.

Ο Σπύρος Μοσχονάς είναι γλωσσολόγος, λέκτορας στο Τμήμα ΕΜΜΕ του Πανεπιστημίου Αθηνών

Αλλά η γραμματική των Holton-Mackridge-Φιλιππάκη είναι βέβαιο ότι θα συζητηθεί. Οι αρετές της είναι προφανείς. Τέσσερα είναι τα βασικά πλεονεκτήματά της:

α) η γραμματική αυτή είναι *επιστημονική*: οι "πρώτες αρχές", στις οποίες οι συγγραφείς αισθάνθηκαν την ανάγκη να στραφούν, δεν είναι άλλες από τις αρχές της νεότερης γλωσσολογίας.

β) όπως συμβαίνει και στη νεότερη γλωσσολογία, τουλάχιστον στο ισχυρότερο ρεύμα της, η γραμματική δίνει έμφαση στον παραμελημένο τομέα της *σύνταξης*.

γ) οι γραμματικές ταξινομήσεις και γενικεύσεις υιοθετούν, μερικώς, μια *συγκριτική προοπτική*, που επιτρέπει στην περιγραφή της ελληνικής να συμβαδίζει με την περιγραφή άλλων γλωσσών.

δ) οι γραμματικοί κανόνες χαρακτηρίζονται από συστηματικότητα, με την οποία, μεταξύ άλλων, επιτυγχάνεται η σαφέστερη μέχρι σήμερα οριοθέτηση της "δημοτικής" (ή "καθομιλουμένης") από την "καθαρεύουσα" (ή "λόγια" γλώσσα).

Σ' αυτά τα γνωρίσματα της γραμματικής πρέπει να σταθεί η προσοχή μας.

Α. Επιστημονική γραμματική

Πολύς κόσμος αισθάνεται δυσπιστία όταν του σερβίρεται ο χαρακτηρισμός "επιστημονικό", αφού ο όρος χρησιμοποιείται είτε ταυτολογικά ("επιστημονικό είναι ό,τι προέρχεται από επιστήμονες": "39 κατασκευαστές πλυντηρίων συνιστούν ...") είτε προϋποθέτοντας κάτι το οριστικό και τελεσίδικο. Για τη γλωσσολογία "επιστημονική γραμματική" σημαίνει απλώς *περιγραφική* γραμματική. Η γραμματική δεν είναι έκφραση των πεποιθήσεων ενός συγγραφέα, αλλά αποτύπωση της κοινής χρήσης σε συγκεκριμένη περίοδο στην εξέλιξη μιας γλώσσας.

Σε αντίθεση με τις περιγραφικές, οι *ρυθμιστικές* γραμματικές έχουν την πρόθεση, συνήθως κάτω από το χρηστικό τους περίβλημα, να "κανονίσουν" μια και καλή τη γλώσσα, την οποία, αν την παρουσιάζουν "ρευστή", είναι για να μοιάζουν αναγκαίες οι ρυθμίσεις που οι συγγραφείς, κατά τα πρότυπα και τις πεποιθήσεις τους, θέλουν να επιβάλουν. Δε μας λένε πώς μιλάμε, αλλά πώς να μιλάμε – και κυρίως να *γράφουμε*. Μια ρυθμιστική γραμματική προδίδεται συνήθως από την υπερβολική προσκόλλησή της στο γραπτό λόγο, που είναι από τη φύση του συντηρητικός. Στο ευρύ κοινό, εθισμένο σ' αυτή τη ρυθμιστική νο-

οτροπία, μια γραμματική που "απλώς" περιγράφει τη γλωσσική χρήση και δεν ορίζει τι είναι "σωστό" και τι "λάθος", τι πρέπει και τι δεν πρέπει να λέγεται και να γράφεται, μοιάζει απλώς άχρηστη. Κανείς δε θ' αναζητήσει σε μια γραμματική αυτό που ακριβώς είναι η γραμματική: ενδιάθετη γνώση της γλώσσας, γνώση που, λίγο-πολύ, όλοι οι ομιλητές έχουν. Η γραμματική γνωστοποιεί ό,τι μας είναι γνώριμο, μας αποκαλύπτει, με τρόπο συστηματικό, το αυτονόητο, μια γνώση της γλώσσας που αγνοούμε ότι την έχουμε.

Μετά τη "μεγάλη" Νεοελληνική Γραμματική του Τριανταφυλλίδη και των συνεργατών του (1941), και παρά τη μετριοπάθεια και την ανεκτικότητα της, εκδόθηκαν από έλληνες γλωσσολόγους και φιλόλογους αρκετές ρυθμιστικές γραμματικές. Την αρχή έκανε ο ίδιος ο Τριανταφυλλίδης με τη "μικρή" ή "σχολική" γραμματική του (1948), που πάντως ανταποκρινόταν σε επείγουσες εκπαιδευτικές ανάγκες. Πολλά είναι τα "σχολικά αντίτυπα" αυτής της γραμματικής που κυκλοφορούν, ως αναπροσαρμογές, εντός και εκτός της δημόσιας εκπαίδευσης. Ρυθμιστικές, ως ένα βαθμό, είναι και πληρέστερες αναθεωρητικές γραμματικές που όμως εκδόθηκαν, σε σχέση με τις κανονιστικές τους αρχές, αναχρονισμένα, δηλ. μόλις πολύ πρόσφατα, όπως η γραμματική του Τσοπανάκη· βλ. σχετικά το έγκαιρο αφιέρωμα του περ. *Φιλολόγος*, τχ. 78 (1994).

Ετούτη η αγγλική γραμματική της ελληνικής, αντίθετα, είναι επιστημονική ακριβώς επειδή επιδιώκει να περιγράψει την ελληνική γλώσσα, *προφορική και γραπτή*, όχι όπως τη φαντάζονται οι διαπρεπείς συγγραφείς της ούτε όπως την περιέγραψε ο Τριανταφυλλίδης πριν από μισό αιώνα, αλλά όπως η γλώσσα καταγράφεται και αναλύεται τις τελευταίες δεκαετίες από την αρμόδια επιστήμη της γλωσσολογίας. Είναι επιστημονική χωρίς να θέλει να είναι οριστική και τελεσιδική -είναι, θα λέγαμε, μέρος ενός εν εξελίξει ερευνητικού σχεδίου για τη μελέτη της νεοελληνικής γλώσσας. Και για τον ίδιο λόγο είναι επιστημονική και με την ταυτολογική έννοια, επειδή αποτυπώνει το έργο πολλών επιστημόνων, έργο που παραμένει άγνωστο στο ευρύ κοινό. (Από την άποψη αυτή είναι ατυχές ότι οι συγγραφείς της δεν παραθέτουν βιβλιογραφία.) Μπορεί η ελληνική γλωσσολογία των τελευταίων δεκαετιών να μην έχει γνωρίσει "πρωτοφανή άνθιση", όπως, βλογώντας τα γένια τους, ισχυρίζονται ορισμένοι απ' αυτούς που την καλλιεργούν, έχει πάντως προσπαθήσει και αναγκαστεί να προσαρμοστεί στις επιστημονικές αρχές ενός κλάδου που διεθνώς γνωρίζει πραγματικά εντυπωσιακή ανάπτυξη. Αυτή τη φάση της ελληνικής γλωσσολογίας, αν όχι την πιο δημιουργική, πάντως την πιο "πολλά υποσχόμενη", αποτυπώνει στις σελίδες

της η εν λόγω γραμματική. Και ίσως δεν αδικούμε κανένα, αν λέγαμε, με κάποια υπερβολή που όμως αντανακλά την υστέρηση των γλωσσολογικών σπουδών στην Ελλάδα, ότι η γραμματική αυτή είναι επιστημονική και επειδή είναι γραμμένη από ξένους: ο David Holton, λέκτορας του Πανεπιστημίου του Καίμπριτζ, και ο Peter Mackridge, καθηγητής του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, είναι γνωστοί Άγγλοι νεοελληνιστές, η ελληνίδα Φιλιππάκη-Warburton είναι καθηγήτρια γλωσσολογίας στο Πανεπιστήμιο του Reading και διαπρέπει κι αυτή στο εξωτερικό. Ας σημειώσουμε πως από τη θέση τους αυτή αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα και η πρότασή τους - ίσως η μόνη "ρύθμιση" αυτής της γραμματικής - για καθιέρωση του όρου "Greek" αντί του συνηθισμένου "Modern Greek": "Θεωρούμε ότι, ως ζωντανή γλώσσα, η σύγχρονη ελληνική δε χρειάζεται προσδιορισμό από ένα επίθετο που υποδηλώνει ότι, κατά κάποιο τρόπο, είναι γλώσσα υποδεέστερη της αρχαίας." Η πρόταση αυτή αφορά και την "ελληνική" χρήση του όρου νεοελληνικός.

Β. Η σύνταξη

Οι παραδοσιακές γραμματικές εξαντλούνται στην περιγραφή του "τυπικού" μιας γλώσσας: φωνολογία (φθόγγοι-φωνήματα) και μορφολογία (μέρη του λόγου, κλίση-παραγωγή-σύνθεση). Με την έννοια αυτή, η μεγαλύτερη μονάδα που αναγνωρίζουν είναι η λέξη. Γι' αυτό, άλλωστε, πολλοί θεωρούν γραμματική και λεξικό έργα απολύτως συμπληρωματικά. Η γραμματική των Holton-Mackridge-Φιλιππάκη, αντιθέτως, δίνει έμφαση στον τομέα της σύνταξης (που καταλαμβάνει το τρίτο και μεγαλύτερο μέρος του βιβλίου). Η φράση και η πρόταση είναι οι γραμματικές μονάδες που κυρίως ενδιαφέρουν τους συγγραφείς. Σ' αυτές δίνει τη μεγαλύτερη έμφαση και η νεότερη γλωσσολογία.

Παραδόξως, το πιο μοντέρνο κομμάτι αυτής της γραμματικής, το μέρος δηλ. που ασχολείται με τη σύνταξη, είναι και το πιο παραδοσιακό. Με το εξαιρετο βιβλίο του Peter Mackridge *Η Νεοελληνική Γλώσσα* (μτφρ. Κ. Ν. Πετρόπουλου, εκδ. Πατάκη, Αθήνα, 1990, αγγλική έκδ. 1985) έχει δημιουργηθεί μια παράδοση "χρηστικής σύνταξης", που απευθύνεται περισσότερο στον "μέσο" παρά στον ειδικό αναγνώστη, αποφεύγει τη βαριά θεωρητικολογία και, κυρίως, βασίζεται στη φράση, τη στερεότυπη διατύπωση, τους λεκτικούς τρόπους, βασίζεται σε εκφραστικά υποδείγματα μάλλον παρά σε αφηρημένους παραγωγικούς κανόνες. Αυτή την πολύ γόνιμη παράδοση (οι ρίζες της βρίσκονται στην αξεπέραστη *Νεοελληνική Σύνταξη* του Α. Τζάρτζανου) εμπλουτίζουν οι συγγραφείς, απλου-

στεύοντας και ενσωματώνοντας στη γραμματική τους αρκετά πορίσματα νεότερων συντακτικών θεωριών, και όχι μόνο της γενετικής γραμματικής θεωρίας. Για παράδειγμα, η γραμματική καταγράφει την πρωτοτυπική χρήση της λέξης και ως συμπλεκτικού, χωρίς όμως να παραλείπει έναν αστερισμό συγγενών χρήσεων, όπου το και έχει "αφηγηματική" λειτουργία (*Άλλαξα πεζοδρόμιο και τον είδα*), εκφράζει αιτία ή αποτέλεσμα (*Τον είδα και άλλαξα πεζοδρόμιο*), εισάγει συμπληρωματική πρόταση (*Την άκουσα κι έκλαιγε, Άρχισε και μου κατηγορούσε την Όλγα*) ή χρησιμοποιείται αναφορικά (*Ήρθε μια γυναίκα και κρατούσε ένα μεγάλο καλάθι*), ξετυλίγοντας έτσι ένα κουβάρι εκφραστικών υποδειγμάτων. Πολλά από τα υποδείγματα χρήσης που οι συγγραφείς εξετάζουν, μόλις τελευταία έχει αρχίσει να τα προσέχει η γλωσσολογική έρευνα, όπως, λ.χ., το ζήτημα της επανάληψης των κλιτικών: τον είδες τον Γιώργο, αλλά και γενικότερα τους κανόνες που "δεσμεύουν" τα αναφορικά στοιχεία της πρότασης: τους κανόνες καθορισμού του γένους άκλιτων ή ξένων λέξεων: *ένα Φορντ, μια Μερσεντές* τη διαδεδομένη χρήση "κενών" αντωνυμικών στοιχείων: *την κοπανάω, την ψάχνω* το ζήτημα της επιλογής συνδέσμου που να εισάγει συμπληρωματική πρόταση: *Σε βλέπω να/ότι/πως/ που/και τρέχεις* τα λειτουργικά κριτήρια για τον καθορισμό του πλήρους συστήματος των προθέσεων της ελληνικής, πολλές από τις οποίες οι παραδοσιακές γραμματικές δεν τις αναγνωρίζουν ως τέτοιες: *εναντίον, λόγω* τις σημασιολογικές διαφορές που προκύπτουν από τη "μετακίνηση" των όρων μιας πρότασης: *Σπάνια βλέπω τον Γιάννη, Ο Γιάννης, σπάνια τον βλέπω* το ζήτημα της σχέσης σημασιολογικά "συγγενών" ρηματικών τύπων: *Ο Ταχτσής γεννήθηκε το 1927* αλλά μάλλον όχι *Ο Ταχτσής έχει γεννηθεί το 1927* – κ.ά. πολλά.

Δεν είναι εντελώς πρόχειρη αυτή η σταχυολόγηση. Πολλά είναι τα γραμματικά ζητήματα, όχι μόνο αλλά κυρίως στο πεδίο της σύνταξης, που η γραμματική αυτή είτε τα παρουσιάζει για πρώτη φορά, είτε τα παραλαμβάνει από τις παραδοσιακές γραμματικές αλλά τα διερευνά με ανανεωτική διάθεση και πρωτοτυπία είτε τα "στρογγυλεύει" συνδυάζοντας τα ποικίλα και ενίοτε αντίθετα πορίσματα των διαθέσιμων γλωσσολογικών μελετών. Αναφέρω, αναγκαστικά με τηλεγραφικό τρόπο, τα κατά τη γνώμη μου σημαντικότερα: για τη ρηματική φράση: τη συνδυαστική χρώνου και όψης, τον αριθμό των εγκλίσεων και την ποικιλία των "τρόπων" που αυτές εκφράζουν: για την ονοματική φράση: την ποικιλία ποσοτικών και ποιοτικών προσδιορισμών του ονόματος, τα εκφραστικά υποδείγματα των πτώσεων, τη θέση και τη λειτουργία, αποδοτική και κατηγορηματική, των επιθέτων, τη θέση και την επανάληψη των κλιτικών: για την

εμπρόθετη και επιρρηματική φράση: την πολυλειτουργικότητα προθέσεων και επιρρημάτων· για την πρόταση: τη σειρά, θεματοποίηση και συμφωνία των όρων, τα είδη και τις σημασίες των συμπληρωματικών προτάσεων ανάλογα με τον "δείκτη" που τις εισάγει, τη χρήση ανεξάρτητων προτάσεων σε υποτακτική. Υπάρχουν "οριακά" ζητήματα που η γραμματική αυτή τα "ενοποιεί", όπως τη σύνθετη σχέση "γερούνδιου"-επιρρήματος-μετοχής-επιθέτου ή το ζήτημα της ποικιλίας των στοιχείων που εκφράζουν άρνηση (*δεν, μην, κανείς, ποτέ, πουθενά, ούτε* κτλ.)· υπάρχουν βέβαια και μεγάλα γραμματικά ζητήματα που η αντιμετώπισή τους δεν θα μπορούσε να είναι εξαντλητική, γιατί δεν θα ήταν χρηστική, όπως ο καθορισμός του "σθένους" των ρημάτων και οι ποικίλες επιπτώσεις του στη δομή της πρότασης (λ.χ. στη σειρά με την οποία αποκτούν "πρόσβαση" τα αναφορικά στοιχεία στα "ορίσματα" του ρήματος, η σημασιολογία και χρήση της μεσο-παθητικής φωνής (λ.χ. οι αλλαγές στο "ποιόν ενεργείας" ανάλογα με τη φωνή) κ.ά.

Γ. Συγκριτική προοπτική

Είναι κοινή διαπίστωση ότι η τεράστια παράδοση γραμματικής περιγραφής των κλασικών γλωσσών έχει δυσκολέψει μάλλον παρά ευκολύνει την περιγραφή της νέας ελληνικής γλώσσας. Όπως πολλές ευρωπαϊκές γλώσσες φόρεσαν το αλλού στενό κι αλλού φαρδύ ρούχο της λατινικής γραμματικής, έτσι και τα νέα ελληνικά έμειναν ντυμένα με τα ρούχα των αρχαίων. Ο γραμματικός της νεοελληνικής δύσκολα θ' αποφύγει την παραδοσιακή ορολογία, στην οποία έχουμε όλοι εθιστεί από την εκπαίδευση, ακόμα και όταν η ορολογία αυτή δεν ανταποκρίνεται πια στην πραγματικότητα της γλώσσας.

Ένα πολυσυζητημένο πρόβλημα καταλληλότητας της κλασικής ορολογίας αφορά στην ύπαρξη στα νέα ελληνικά υποτακτικής έγκλισης. Ο Ν. Ανδριώτης θεωρούσε ότι "η υποτακτική δεν έχει πια νόημα σαν χωριστή έγκλιση στα νέα ελληνικά", με κριτήριο ότι δεν υπάρχουν μορφολογικά αυτοτελείς τύποι της υποτακτικής. Ο Α. Τζάρτζανος, αντίθετα, βάσισε την υπεράσπισή του της υποτακτικής σε "σημασιολογικά" κριτήρια, στην ύπαρξη διαφορετικής "ψυχολογικής διάθεσης" του ομιλητή, και επικαλέστηκε τους τύπους του αορίστου, όπου πλέον η "υποτακτική" εμφανίζεται και "εξωτερικώς", και μάλιστα "αυτόνομη" σε φράσεις όπως *γράφει δεν γράφει, έρθει δεν έρθει*. Το ζήτημα επανέρχεται από τότε στις ρυθμιστικές γραμματικές, που επιδιώκουν ορθογραφική διάκριση οριστικής-υποτακτικής. Ο Α. Τσοπανάκης στη *Νεοελληνική Γραμματική* του

512

χει στα νέα ελληνικά και "απαρεμφατικός" είναι μόνον ο εξαρτημένος τύπος (dependent) με τη βοήθεια του οποίου σχηματίζονται οι συντελικοί χρόνοι: *έχω γράψει*.

Οι παρεμβάσεις στην ορολογία δε σταματούν εδώ, παρ' όλο που οι συγγραφείς, έχοντας κατά νουν ένα ευρύτερο κοινό, απέφυγαν να μεταφέρουν στο έργο τους πολλούς από τους ειδικούς όρους που χρησιμοποιούνται στη σύγχρονη γλωσσολογία -οι λίγοι αυτοί ελπίζουμε να επιβιώσουν στην ελληνική έκδοση. Πάντως, τόσο η νεότερη ορολογία όσο και η πρωτοποριακή πραγμάτευση των θεμάτων στα οποία ανταποκρίνεται δείχνουν ότι η γραμματική αυτή υιοθετεί, μερικώς, μια *συγκριτική προοπτική*, η οποία όχι μόνο επιτρέπει την αντιπαραβολική μελέτη της ελληνικής, όπως ήδη επισημάναμε, αλλά διευκολύνει σημαντικά και την εκμάθησή της από αλλόγλωσσους, που δεν έχουν πια ν' αντιμετωπίσουν μια "ιδιοσυγκρασιακή", απαγορευτική ορολογία. Ως προς αυτό, σημαντική πρέπει να στάθηκε η προεργασία που έχει γίνει από τη Φίλιππάκη-Warburton και τον αμερικανό γλωσσολόγο Brian Joseph στο έργο τους *Modern Greek* (Groom Helm, London, 1986), έργο το οποίο επίσης παραμένει αμετάφραστο στα ελληνικά και επίσης διέφυγε την προσοχή της ελληνικής βιβλιοκριτικής. Το έργο εκείνο υπηρετούσε το σχέδιο διαπρεπών γλωσσολόγων (B. Comrie και N. Smith) για την εξεύρεση *καθολικών γλωσσικών χαρακτηριστικών*, δηλ. χαρακτηριστικών που εμφανίζουν όλες οι (μείζονες, μελετημένες) γλώσσες· με άλλα λόγια, το βιβλίο των Joseph-Φίλιππάκη υιοθετούσε μια *συγκριτική προοπτική εξ ορισμού*. (Σημειωτέον ότι στο έργο εκείνο, που απευθύνεται περισσότερο στους ειδικούς, δίνονται απαντήσεις, βιβλιογραφικά τεκμηριωμένες, και σε αρκετές από τις απορίες που ενδέχεται να έχει ο μέσος αναγνώστης για ορισμένα περίπλοκα ζητήματα που η γραμματική των Holton-Mackridge-Φίλιππάκη αναγκαστικά αφήνει αδιευκρίνιστα, όπως λ.χ. γιατί οι φθόγγοι b, d, g δεν θεωρούνται απλά φωνήματα αλλά συνδυασμοί των [mp], [nt], και [nk] αντιστοίχως· για το ζήτημα αυτό επιφυλάξεις εκφράζει ο Χαραλαμπίδης στην προαναφερθείσα βιβλιοκριτική του.)

Η γραμματική των Holton-Mackridge-Φίλιππάκη αξιοποιεί επίσης και ένα συγκυριακό "συγκριτικό" πλεονέκτημα, ότι δηλ. χρησιμοποιεί μια δεύτερη γλώσσα, την αγγλική, για την εξήγηση της ελληνικής. Έτσι, συμβαίνει συχνά η μια γλώσσα ν' αποτελεί την "ορολογία" της άλλης. Πολλές φορές η δεύτερη γλώσσα επιτρέπει τη διευκρίνιση λεπτών σημασιολογικών αποχρώσεων που θα δυσκολευόταν αλλιώς να προσέξει ο φυσικός ομιλητής της ελληνικής. Άλλωστε, η αγγλική είναι δοκιμασμένη γραμματική "μεταγλώσσα". Ελπίζουμε να βρεθεί

τρόπος ν' αποδοθούν τα ποικίλα εξηγητικά σχόλια του πρωτοτύπου και στην υπό έκδοση ελληνική μετάφραση του έργου.

Δ. Συστηματικότητα

Γενικά, οι κανόνες που διατυπώνονται σ' αυτή τη γραμματική, οι γενικεύσεις που επιχειρούνται, οι πάμπολλοι ταξινομικοί πίνακες που παρατίθενται χαρακτηρίζονται από σαφήνεια, απλότητα και οικονομία - όλα συνώνυμα της συστηματικότητας. Η φωνολογία και η μορφολογία της γλώσσας μας βρίσκουν εδώ την απλούστερη διατύπωσή τους. Ιδιαίτερα η ταξινόμηση των ρημάτων είναι υποδειγματική. Ένας πίνακας μιας σελίδας περιλαμβάνει όλα τα απαραίτητα στοιχεία για την κλίση των ρημάτων - και των τριών συζυγιών και στην ενεργητική και στη μεσοπαθητική φωνή. Οι διαφοροποιήσεις ανάλογα με το χαρακτήρα του θέματος επίσης πινακοποιούνται με τρόπο όμως που καθιστά σαφές ότι οι διαφοροποιήσεις αυτές είναι λεξιλογικές μάλλον παρά γραμματικές. Η ταξινόμηση των ονομάτων γίνεται με τον "καθιερωμένο" τρόπο, πρώτα κατά το γένος και μετά κατά κλιτικό υπόδειγμα (προφανώς το σύστημα του Τσοπανάκη δεν έχει αποκτήσει οπαδούς).

Η συστηματικότητα δεν είναι το αποτέλεσμα μόνο της επιστημονικής έρευνας της ελληνικής που συντελείται τα τελευταία χρόνια ούτε μόνο του μόχθου που είναι φανερό ότι κατέβαλαν οι συγγραφείς. Είναι επίσης απόρροια μιας συνεχιζόμενης τάσης παγίωσης της γλώσσας, είναι απόρροια των έντονων πιέσεων για "τυποποίηση", πιέσεων που ασκούνται στο "δημόσιο βίο" της γλώσσας μέσω των θεσμών της διοίκησης και της εκπαίδευσης. Η συστηματικότητα λοιπόν δε βρίσκεται μόνο στην περιγραφή αλλά και στο αντικείμενό της. Φανερώνει, εμμέσως πλην σαφώς, ότι οι δυσάρεστες συνέπειες του γλωσσικού ζητήματος έχουν ξεπεραστεί και ότι η γλώσσα πασχίζει να κατακτήσει μια σταθερότερη ισορροπία.

Έτσι, η συστηματικότητα των κανόνων παρέχει ένα ασφαλές μέτρο της αντίθεσης μεταξύ δημοτικής και καθαρεύουσας που μπορεί να λανθάνει στη σημερινή κοινή γλώσσα. Το μέτρο εδώ είναι απλούστατο (και, ιστορικά μιλώντας, είναι το μέτρο που εισηγήθηκαν οι δημοτικιστές): δημοτική είναι ο κανόνας, καθαρεύουσα η εξαίρεση.

Δεκάδες είναι τα παραδείγματα σ' αυτή τη γραμματική, ιδιαίτερα στο δεύτερο μέρος, τη μορφολογία, όπου κάποιος κανόνας ή κάποια γενίκευση παρουσιάζει ως εξαιρέσεις λόγια στοιχεία ("learned" είναι ο όρος που συχνότατα χρη-

σιμοποιείται) ή στοιχεία καθαρευουσιάνικης προέλευσης. Ας πάρουμε ένα μόνο παράδειγμα. Όπως πολύ σωστά επισημαίνει ο Χαραλαμπίδης (ό.π., σ. 516),

"τα παραδοσιακά 'πάθη φωνηέντων' ερμηνεύονται [από τους Holton-Mackridge-Φιλιππάκη] με τη μεγαλύτερη δυνατή οικονομία, με βάση την 'ιεραρχική ηχηρότητα': $a > o > u > e > i$. Έτσι, όταν συγκρούονται δύο φωνήεντα, επικρατεί το ισχυρότερο: του *έδωσαν* > του *δωσαν* (αφαίρεση), μου *άρεσε* > *μ' άρεσε* (έκθλιψη), Θεόδωρος > Θόδωρος (συναίρεση). Πρόκειται δηλαδή στην ουσία για ένα και το αυτό φαινόμενο, το οποίο με την πολυδιάσπασή του στη σχολική Γραμματική κατατρώχει τους μαθητές."

Η κρυμμένη νομοτέλεια που αποκαλύπτεται εδώ, το "ένα και το αυτό φαινόμενο", σημαίνει μεγαλύτερη συστηματικότητα, όχι μόνο της γραμματικής περιγραφής αλλά και της ίδιας της γλώσσας (προφανώς οι πολύπλοκες περιγραφές της και όχι η ίδια η γλώσσα "κατατρώχουν" τους μαθητές). Το γραμματικό αυτό φαινόμενο όμως, παρά τη συστηματικότητά του, έχει τις εξαιρέσεις του, και εξαιρέσεις είναι ακριβώς οι λέξεις λόγιας παραγωγής: στις λέξεις αυτές δεν αφαιρείται το ασθενέστερο φωνήεν αλλά το τελευταίο φωνήεν του προθήματος: *παρα-έδωσα* > *παρέδωσα*, *αντι-έδρασα* > *αντέδρασα*. Αλλά αυτός δεν είναι πια ο κανόνας: είναι η εξαίρεση. *παράδωσα* είναι το λαϊκό στοιχείο - και είναι σύμφωνο με τον κανόνα - *παρέδωσα* το λόγιο. Με άλλα λόγια: ο κανόνας όπως διατυπώνεται εδώ, κατά πολύ συστηματικότερος από τους κανόνες των παραδοσιακών γραμματικών, επιτρέπει αυτό ακριβώς: τη συστηματικότερη διάκριση της καθομιλουμένης από τη λόγια γλώσσα (ή: της δημοτικής από την καθαρεύουσα τάση).

Ένα ακόμα πλεονέκτημα της συστηματικότητας είναι ότι απλουστεύει σημαντικά τη διδασκαλία και την εκμάθηση της ελληνικής ως δεύτερης ή ξένης γλώσσας. Αν η γραμματική αυτή δώσει αφορμή για τη συγγραφή και άλλων, "μικρότερων" και χρηστικότερων γραμματικών, τότε η μεγαλύτερη συμβολή της θα είναι, πιστεύω, στη διδασκαλία της ελληνικής σε αλλόγλωσσους. Πρέπει να τονιστεί ότι η όλη "κίνηση" για τη διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης/ξένης γλώσσας είναι νεότερη και μόλις πρόσφατα έχει εισαχθεί στα Πανεπιστήμια, μάλιστα σε μεταπτυχιακά προγράμματα μεγάλης ζήτησης. Είναι άλλωστε πολύ πρόσφατη - και λόγω της Ε.Ε. - η συνειδητοποίηση ότι υπάρχει αγορά (μετανάστες, ομογενείς παλιννοστούντες, γλωσσικές μειονότητες) όπου η ελληνική μπορεί και πρέπει να διδασχθεί ως δεύτερη/ξένη γλώσσα. Αν και αυτό τον καιρό δαπανώνται τεράστια ποσά (κυρίως του Κ. Π. Σ.) για τη διδασκαλία της ελληνικής σε αλλόγλωσσους, η ολιγωρία των ερευνητών είχε σημαντικές συνέπειες: λ.χ. δεν υπάρχουν ακόμα

πλήρεις γραμματικές της ελληνικής για χρήση από ξενόγλωσσους ή χρησιμοποιούνται γραμματικές πολύπλοκες που συχνά προκαλούν απελπισία σε όσους προσπαθούν να μάθουν τα ελληνικά. Δεν υπάρχουν επίσης διαβαθμισμένες γραμματικές, γραμματικές δηλ. που ν' απευθύνονται σε διαφορετικές ηλικίες και ενδιαφέροντα. Κυρίως, οι υπάρχουσες γραμματικές αντιμετωπίζουν ακόμα τα γραμματικά φαινόμενα με διαισθητικό τρόπο, προϋποθέτοντας κατ' ουσίαν γνώση της μητρικής γλώσσας. Η γραμματική των Holton-Mackridge-Φιλιππάκη δεν προϋποθέτει αλλά συστηματοποιεί και αποσαφηνίζει αυτή τη γνώση, καθιστώντας τη διαθέσιμη και σ' εκείνους που δεν την έχουν, σε όσους δηλ. δεν μιλάνε ελληνικά. Και ίσως απευθυνόμενη πρώτα σε όσους δεν ξέρουν ελληνικά κατορθώσει να γίνει γνωστή και σ' αυτούς που ξέρουν.

Ε. Η κοινή γλώσσα

Είναι αδύνατον να μελετήσει κανείς μια γραμματική τέτοιας εμβέλειας, και να μην επισημάνει ελλείψεις ή/και σφάλματα. Πάντως, οι τυχόν ελλείψεις οπωσδήποτε δεν συναρτώνται με την επιλογή θεωρητικού μοντέλου, όπως θα το ήθελε ο Κακουριώτης:

"ατυχώς οι Holton-Mackridge-Φιλιππάκη αγνόησαν το γεγονός ότι χωρίς Σημασιολογία η Γραμματική στερείται του απαιτούμενου ερμηνευτικού εύρους. [...] Είναι κρίμα που οι [συγγραφείς] δεν έκαναν μια μικρή απογραφή των Σημασιολογικών Ρόλων, ώστε να αναλύσουν και να ερμηνεύσουν τη σύνταξη."

Η αλήθεια είναι ότι μια "μικρή απογραφή" έκαναν, αλλά και μεγαλύτερη να 'ταν δεν θα μπορούσε να ερμηνεύσει "όλη τη σύνταξη", το σύνολο δηλ. των λεκτικών τρόπων που η γραμματική αυτή, πρώτη φορά τόσο διεξοδικά, αναλαμβάνει να σχολιάσει. Θα ήταν άδικο η γραμματική αυτή να κριθεί για θεωρητικές εμμονές που δεν έχει.

Μπορούμε όμως εδώ να επιχειρήσουμε δύο συγκεντρωτικού τύπου κριτικές παρατηρήσεις. Η πρώτη είναι μεθοδολογική και έχει να κάνει με το ότι η γραμματική αυτή, όπως ακριβώς η πλειονότητα των μελετών στο χώρο της ελληνικής γλωσσολογίας, δείχνει να στηρίζεται στην ανάλυση παραδειγμάτων κατασκευασμένων και όχι υπαρκτών, όχι δηλ. παρμένων από επεξεργασμένο σώμα κειμένων, γραπτών και προφορικών. Βέβαια, δεν πρόκειται για τραγική παράλειψη αφού είναι προφανές, παρ' όλο που δεν παρατίθεται βιβλιογραφία, ότι το έργο αυτό αντλεί από μεγάλο "σώμα εργασιών" για τα ελληνικά. Άλλωστε, τα

παραδείγματα όλα ακούγονται φυσιολογικά, εντυπωσιάζει μάλιστα ο μινιμαλισμός τους, που σημαίνει πως οι συντάκτες της γραμματικής δεν προσπάθησαν να τα κάνουν ν' ακούγονται φυσικά. Η απροθυμία πάντως της νεότερης γραμματικής και, σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό, της πολύ πρόσφατης λεξικογραφίας να επεξεργαστούν σώματα κειμένων δείχνει εμμέσως κάτι που πολλοί κοινωνιογλωσσολόγοι έχουν επισημάνει, δηλ. *τη συντριπτική διάδοση της 'κοινής' ή 'πρότυπης' γλώσσας μεταξύ, πρωτίστως, των ιδίων των γλωσσολόγων*. Ο Τριανταφυλλίδης και ο Τζάρτζανος, οι οποίοι ενδιαφέρονταν για την *καθιέρωση* μιας κοινής, βασίστηκαν σε λεπτομερώς επεξεργασμένο σώμα κειμένων, λογοτεχνικών κυρίως και, βεβαίως, όχι προφορικών – αν και τέτοιο θα μπορούσε να θεωρείται αναδρομικά το σώμα των δημοτικών τραγουδιών.

Συναφής είναι και η δεύτερη παρατήρησή μας και αφορά στο ότι η γραμματική αυτή δείχνει να ενδιαφέρεται όχι τόσο για την κοινωνική-υφολογική ποιικιλία της γλώσσας όσο για τη σύσταση της νεοελληνικής *κοινής*, τους κανόνες και τα πρότυπα που γίνονται ευρύτερα αποδεκτά. Βεβαίως το αποκλειστικό ενδιαφέρον των γραμματικών για την κοινή γλώσσα είναι απολύτως νομιμοποιημένο και αναμενόμενο, αφήνει όμως αναπάντητο το ερώτημα για το πόσο δεδομένα είναι πράγματι ορισμένα γλωσσικά στοιχεία που καταγράφονται ως τύποι της κοινής. Προσωπικά δεν θα θεωρούσα ότι ανήκουν στην κοινή στιγματισμένες προφορές όπως [l'ipi] και [fil'i] (σε αντίθεση με [el'a]) ή [n'ixta] και [an'iksi] (σε αντίθεση με [en'a]), τις οποίες όμως οι Holton-Mackridge-Φιλίππακη καταγράφουν ως διαδεδομένες.*

Η βασική "υφολογική" διάκριση που υιοθετούν οι συγγραφείς είναι αυτή μεταξύ "επίσημου" και "ανεπίσημου" ύφους και η διάκριση αυτή, αν και πολύσημη, μοιάζει να είναι και η μόνη, αφού άλλοτε ταυτίζεται με τη διάκριση μεταξύ καθαρεύουσας και δημοτικής, άλλοτε με τη διάκριση λόγιας γλώσσας και καθομιλουμένης, άλλοτε με τη διάκριση γραπτού και προφορικού λόγου - ενίοτε με τη διάκριση "μη πρότυπης" και "πρότυπης" (standard) γλώσσας. Έτσι κι αλλιώς, όλο αυτό είναι ένα μάλλον φτωχό σύνολο διακρίσεων. Οι συγγραφείς δεν καταβάλλουν ιδιαίτερη προσπάθεια παρουσίασης διαφορετικών μορφών ή επιπέδων του λόγου, εκείνων δηλ. των γλωσσικών προτιμήσεων που διαφοροποιούν, λ.χ., το αθλητικό ρεπορτάζ από ένα δελτίο ειδήσεων· οι σχετικές αναφορές μοιάζουν σχεδόν συμπτωματικές, παρουσιάζονται κυρίως σαν συνοδευτικά σχόλια στους πίνακες κλίσης ή σαν πλάγιες παρατηρήσεις στο γ' μέρος του βιβλίου, τη Σύνταξη, και επιβάλλονται συνήθως από τα λεγόμενα φαινόμενα "διτυπίας" ή και "πολυτυπίας", που αποδίδονται στις επιδράσεις της καθαρεύουσας: *βεβαια/βεβαί-*

ως, άσχετα/ασχέτως, χτήριο/κτήριο, ο σημαντικότερος των/ο σημαντικότερος από τους. Η χρήση λεξιλογίου της καθαρεύουσας θα μπορούσε να εξεταστεί ως "εσωτερικός δανεισμός". Ακροθιγώς παρουσιάζονται τα φαινόμενα δανεισμού από άλλες γλώσσες, είτε στο λεξιλόγιο είτε στους εκφραστικούς τρόπους (ορισμένοι τρόποι σύνταξης ίσως έχουν δεχτεί ξενικές επιδράσεις, όπως οι ερωτήσεις-προς-επιβεβαίωση του τύπου "έτσι δεν είναι;"/"δεν είναι έτσι;" "δεν είναι;"; (Ο Γιάννης ήρθε στις εξετάσεις, δεν είναι;), οι emphatic προτάξεις του τύπου *Είναι ο Γιάννης που ...* ή η γενικευτική χρήση του αόριστου άρθρου αντί του μη-δενικού (*Έγινε προσπάθεια μιας συνόψισης* ή *Έγινε μια προσπάθεια συνόψισης* αντί *Έγινε προσπάθεια συνόψισης*). Αναφορά στο δανεισμό γίνεται *en passant*, λ.χ. για λέξεις που εξαιρούνται από τους φωνοτακτικούς και φωνολογικούς κανόνες· θίγονται επίσης ορισμένα ζητήματα προσαρμογής, όπως των άκλιτων λέξεων. Δυστυχώς, στο πεδίο της ελληνικής κοινωνιογλωσσολογίας, το μόνο εξακριβωμένο δείγμα γλωσσικής ποικιλίας μοιάζει να είναι ακόμα η προορινοποίηση των ηχηρών κλειστών συμφώνων ([mb], [nd], [ʔg]), που εξαρτάται, μεταξύ άλλων παραγόντων, από την ηλικία του ομιλητή και την προέλευση της λέξης: οι νεότεροι ομιλητές προορινοποιούν λιγότερο, ιδιαίτερα τις δάνειες λέξεις. Και βέβαια, δεν θα μπορούσε κανείς να κατηγορήσει τους Holton-Mackridge-Φιλιππάκη ότι δεν αξιοποιούν κοινωνιογλωσσικές μελέτες που δεν υπάρχουν. Ως προς την υφολογική ποικιλία πάντως, το βιβλίο του Mackridge *Η Νεοελληνική Γλώσσα* είναι πολύ πιο κατατοπιστικό, αφού αφιερώνει τα δύο τελευταία του κεφάλαια στις πηγές του λεξιλογίου και στο ύφος και την ιδιοματικότητα της ελληνικής. Και παραδόξως, όπως πολλές φορές έχει τονίσει ο Μ. Σετάτος (βλ. "Τα γλωσσικά λάθη και η αντιμετώπισή τους", *Φιλολόγος* 63 (1991), σσ. 33-36, και "Οι γραμματικές της κοινής νεοελληνικής", *Φιλολόγος* 78 (1994), σσ. 297-8), η γραμματική εκείνη που, παρά τις όποιες ατυχείς επιλογές της, φαίνεται να είναι ιδιαίτερα προσεκτική σε θέματα κοινωνιογλωσσικής ποικιλίας δεν είναι άλλη από τη *Νεοελληνική Γραμματική* του Τριανταφυλλίδη (όχι βεβαίως τη σχολική αλλά τη "μεγάλη").

Οι παρατηρήσεις μας αυτές δεν επισημαίνουν ελλείψεις αλλά μάλλον λανθάνουσες επιλογές και αδράνειες που χαρακτηρίζουν ίσως το μεγαλύτερο κομμάτι της νεοελληνικής γραμματικής παράδοσης. Είτε ως ελλείψεις είτε ως επιλογές αντανακλούν πάντως και αυτές το επίπεδο των γλωσσολογικών σπουδών στην Ελλάδα. Η γλωσσολογική επεξεργασία μεγάλου σώματος κειμένων δεν είναι πια δυνατή χωρίς τη χρήση υπολογιστών και ειδικού λογισμικού (corpus linguistics), η δε μελέτη της γλωσσικής ποικιλίας δεν είναι δυνατή χω-

ρίς εμπεριστατωμένες κοινωνιογλωσσικές έρευνες - εξελίξεις και οι δύο ενός απώτερου ή φανταστικού μέλλοντος. Στον David Holton, τον Peter Mackridge και την Ειρήνη Φιλιππάκη-Warburton είμαστε ευγνώμονες που μας επέτρεψαν να δούμε το μέλλον αυτό με μεγαλύτερη καθαρότητα.

* Οι Holton-Mackridge-Φιλιππάκη ισχυρίζονται ότι περιγράφουν τη "γλώσσα που μιλιέται από τους μορφωμένους Έλληνες στα αστικά κέντρα". Το ερώτημα δεν είναι μόνο "πώς το ξέρουν ότι αυτών τη γλώσσα περιγράφουν", δεν είναι δηλαδή μόνο μεθοδολογικό ερώτημα. Ο ορισμός "γλώσσα που μιλιέται από μορφωμένους Έλληνες σε αστικά κέντρα" επιχειρεί να περιγράψει όχι μια διάλεκτο μεταξύ ίσων αλλά μια κοινή ή πρότυπη γλώσσα. Ως ορισμός της κοινής όμως δεν είναι ιδεολογικά ουδέτερος, δεν ανταποκρίνεται σε "διάλεκτο" που "υπάρχει πραγματικώς, και όχι κατά φαντασίαν ιδεολογικώς", όπως θα έλεγε και ο Κοδρικός. Αυτό φαίνεται άλλωστε και από τη σχετικά πρόσφατη ιστορία αυτού του ορισμού: όταν το 1934 ο Α. Τζάρτζανος χρησιμοποιεί τα ίδια περίπου λόγια για να ορίσει τη δική του "νεοελληνική κοινή", τη "νεοδημοτική", προκαλεί οργή και χλεύη, και μάλιστα από τη μεριά των δημοτικιστών, που τον κατηγορούν για οπαδό της "γλώσσας των αιθουσών". Αλλά ούτε περιγραφικά ουδέτερος είναι ένας τέτοιος ορισμός. Είναι άραγε ενιαία αυτή η γλώσσα των "μορφωμένων αστών", είναι παντού και πάντα η ίδια; Και σε σχέση με τι διαφοροποιείται; Μήπως, τέλος, δεν είναι η γλώσσα των "μορφωμένων στα αστικά κέντρα" αυτή που έχει ανταποκριθεί πιστότερα στις κάθε είδους ρυθμίσεις; Μήπως λοιπόν η περιγραφή μιας τέτοιας γλώσσας, όσο αντικειμενική κι αν είναι, δεν είναι παρά περιγραφή μιας γλώσσας ήδη ρυθμισμένης;